

ДИНАМІКА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПОДРУЖНИХ ПАР

М.А. Садова

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології
Одеський національний морський університет

Sadova83@ukr.net

Ю.Д. Комарова

студентка спеціальності «Психологія»

Одеський інститут «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Sadova83@mail.ru

Садова М.А., Комарова Ю.Д. Динаміка ціннісних орієнтацій подружніх пар. Статтю присвячено проблемі ціннісних орієнтацій, які видозмінюються в процесі становлення та розвитку сім'ї та подружньої пари. Визначено сутність понять: ціннісні орієнтації, ціннісно-смысловая сфера. Проведено емпірико-практичне дослідження динаміки ціннісних орієнтацій у молодих і зрілих подружніх пар та узагальнено його результати. Показано, що система сімейних цінностей може мінятися залежно від «стажу» шлюбу сім'ї. Для всіх подружніх пар, що приймали участь в дослідженні, однаково найбільшою цінністю є здоров'я. Виявлено, що непогодженість сімейних цінностей і рольових установок у подружній парі призводить до незадоволеності шлюбом та структура сімейних цінностей подружніх пар буде змінюватися в залежності від етапів життєвого циклу сім'ї.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, ціннісно-смысловая сфера, «стаж» шлюбу сім'ї.

Sadova, M.A., Komarova, Yu.D. The dynamics of value orientations of married couples. The article is devoted to the problem of value orientations that are changing in the process of formation and development of family and marital couples. On the basis of analysis, systematization and generalization of scientific and practical experience, the essence of concepts has been determined as value orientations, value-semantic sphere. A theoretical analysis of existing researches, factors influencing the dynamics of value orientations in the process of functioning of the family has been conducted. The empirical and practical study of the dynamics of value orientations in young and mature married couples was carried out and the results were generalized. The research has shown, that the system of family values can vary depending on the "experience" of marriage of the family. For all married couples, which participated in the study, equally great value is health. Men and women of young couples believe, that independence and efficiency are of paramount importance. In married couples, the duration of a joint life in a marriage from 10 to 15 years, with approximately the same meaning, are important such values as honesty and responsibility, happy family life and health. For married couples, which have a common marriage between the ages of 22 and older, cheerfulness, health, and material well-being are of paramount importance. We have found, that the lack of compatibility of family values and marital role parameters leads to dissatisfaction with the marriage, and the structure of the family values of married couples varies depending on the stages of the family's life cycle.

Key words: value orientations, value-semantic sphere, "experience" of marriage of a family.

Постановка проблеми. Вивчення ціннісно-смысловой сфери особистості, що включає в себе систему цінностей і особистісних змістів, становить особливий інтерес для сучасної психології. По-перше, тому, що розгляд цінностей дозволяє простежити закономірності розвитку суспільства, держави, а по-друге, дослідження цих феноменів припускає з'ясування їхнього впливу на багато сфер життєдіяльності людини (професійне й особистісне самовизначення, відносини в родині, дитячо-батьківська взаємодія тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ціннісні орієнтації як основа філософії життя індивіда були вивчені М. Рокичем. Отримала популярність і концепція особистості В. Ядова, у якій поняття ціннісних орієнтацій зайняло одне із центральних місць. Узагальнили й поглибили проблему цінностей М.І. Лапін і Л.А. Беляєва, Д.А. Леонтьєв. А.Г. Здравомислов привернув увагу до взаємозв'язку трьох найважливіших понять: потреби, інтереси, цінності.

В науковій літературі розкриваються різноманітні аспекти сімейних цінностей. Так, у роботах С. Голод, А. Клецина, Т. Карцевої розвиток родини розглядається з погляду зміни сімейних цінностей в історичному процесі. У роботах сучасних дослідників Н.Г. Аристової, М.Ю. Арутюнян, О.М. Здравомислової, Г.І. Климантової, Л.Р. Король, А.В. Носкової, І.В. Родіної, Т.В. Фомичевої, Т.Н. Юдіної розглядаються питання історії розвитку сучасності сім'ї, а також питання формування сімейних цінностей сучасної молоді та родини. Разом з тим відомо, що сімейні цінності мають не тільки історичну обумовленість, але й мінливість під впливом того чи іншого життєвого циклу сім'ї. На жаль, вивчення даного аспекту проблеми залишається поза полем уваги дослідників.

Мета статті – теоретично та емпірично дослідити динаміку ціннісних орієнтацій в процесі функціонування сімейної системи та встановлення і розвитку відносин партнерства і співробітництва в подружній парі.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Як самостійна наукова проблема, питання про ціннісні орієнтації обговорювались в зарубіжній та вітчизняній психології. Неодноразово вчені й мислителі зверталися до поняття ціннісних орієнтацій. За цей час з'явилося багато різних точок зору на сутність ціннісних орієнтацій, від чисто біологічних, до соціально-економічних і філософських.

Джерела концепції ціннісних орієнтацій убачають у роботах У. Томаса й Знанецкого, які вперше вжили сам термін «ціннісні орієнтації», іншу інтерпретацію поняттю attitude (відношення): як переживання особистістю значимості якого-небудь явища. Відбулося це 1918р. Знанецким у співавторстві з У. Томасом була видана робота «Польський селянин у Європі й Америці» [1, с. 142].

Найбільш багатим і методично обґрунтованим напрямком досліджень ціннісних подань можна вважати дослідження, що проводилися наприкінці 60-х - 70 років ХХ ст. в США М. Рокичем, а також в інших країнах на основі розробленого ним методу прямого ранжирування цінностей.

В соціології великий внесок у вивчення ціннісних орієнтацій зробили: А.В. Мудрик, І.С. Кон, В.М. Кузнецов, І.С. Артюхова, Є.К. Киприянова, Н.А. Кирилова, А.С. Куль і інших [4, с. 236].

Так, розглядаючи ціннісні орієнтації, А.Н. Леонтьєв відзначав: «це провідний мотив – ціль піднімається до істинно людського, зливає її життя з життям людей, їхнім благом... такі життєві мотиви здатні створити внутрішню психологічну виправданість її існування, що становить сенс життя» [4; 117]. Проблема прийняття особистістю цінностей різних соціальних груп також активно розроблялася в роботах інших авторів, серед яких можна виділити насамперед дослідження В.Я. Ядова, І.С. Кона, Н.І. Лапіна, С.Г. Клімової, В.П. Вардомацкого та ін. [4, с. 238].

В австрійській психологічній школі (А. Мейнонг, Х. Еренфельс, І. Крейбиг) цінності розуміються як винятково суб'єктивний феномен. Ха Х. Еренфельсом, цінність об'єкта визначається чи він є бажаним, що, у свою чергу, визначається можливістю одержання задоволення. Ієрархія цінностей, таким чином, вибудовується виходячи зі здатності об'єктів приносити задоволення або невдоволення. А. Мейнонг зводить поняття цінності до можливості переживання якогось суб'єктивного «почуття цінності». За його словами, цінність приписується якому-небудь предмету, оскільки є «хто-небудь, для кого цінність є цінність» [2, с. 123]. У цьому ж змісті ним використовується поняття «особисті цінності», тобто цінності «для кого-небудь».

Підкреслюючи психологічний характер цінностей як об'єкта спрямованості особистості, В.П. Тугаринов використовує поняття «ціннісні орієнтації», обумовлені їм як спрямованість особистості на ті або інші цінності [1, с. 82].

Вивчення ролі суспільно-соціальних відносин у формуванні особистості стосовно до її ціннісних орієнтацій було продовжено в роботах Б.Д. Паригіна, Г.М. Андрєєвої, А.І. Донцова, Л.І. Анциферової, В.С. Мухіної, А.А. Бодалева, Г.Г. Дилигенского, В.Г. Алексєєвої й багатьох інших дослідників. З погляду Л.І. Анциферової, спрямованість особистості на певні цінності – ціннісні орієнтації – формує суспільство. Саме суспільство пред'являє певну систему цінностей, які людина «чуйно вловлює» у процесі постійного «обстеження границь і змісту норм» і формування їх власних, індивідуально-особистісних еквівалентів [5, с. 12]. В.Г. Алексєєва формулює загальноприйняте визначення ціннісних орієнтації, як форму включення суспільних цінностей у механізм діяльності й поведінки особистості, як щабель переходу цінностей суспільства в діяльність суб'єкта [2, с. 121].

Говорячи про усвідомленість, «відрефлексованості» найбільш загальних значеннєвих утворень, Б.С. Братусь використовує для їхнього позначення поняття «особистісні цінності» [4, с. 234]. У сучасних вітчизняних дослідженнях, зокрема, у роботах Б.С. Братуся, Г.Є. Залесского, Є.І. Головахи, Г.Л. Будинайте й Т.В. Корнілової, С.С. Бубнової й інших, особистісні цінності розглядаються як складна ієрархічна система, що займає місце на перетинанні мотиваційно-потребуючої сфери особистості й світоглядних структур свідомості, виконуючи функції регулятора активності людини.

Енциклопедичний словник, «ціннісні орієнтації», тлумачить наступним чином: елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, сформовані й закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів соціалізації й соціальної адаптації, що відмежовують значиме (істотне для

даної людини) від незначущого (несуттєвого) через (не) прийняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як рамка граничних змістів і основних цілей життя, а також визначальні прийнятні засоби їхньої реалізації [2, с. 124].

В нашому дослідженні ми використовували наступні робочі визначення:

Ціннісні орієнтації — а) етичні, естетичні, політичні, релігійні й тому подібні підстави — критерії, на яких базуються і якими пояснюються оцінки особистістю або спільністю навколишньої реальності, диференційованого, виборчого підходу до неї й спосіб орієнтації; б) підстави, за якими особистість або група "вибудовує" сприймані об'єкти, суб'єкти, явища й події за ступенем їхньої значимості. Ціннісні орієнтації формуються, складаються, розвиваються й міняються в ході нагромадження суб'єктом життєвого досвіду в умовах світу, що змінюється, а знаходять своє вираження в соціальних виборах, поданнях, ідеалах, інтересах особистості або групи в умовах реальної взаємодії. Ціннісні орієнтації досить жорстко прив'язані як до інтелектуально-вольової, так і до емоційної сфер соціальної активності суб'єкта й багато в чому, а нерідко й вирішальним чином обумовлюють змістовну сторону як індивідуальної, так і групової діяльності й спілкування.

Як показав теоретичний аналіз, система сімейних цінностей може мінятися залежно від «стажу» шлюбу сім'ї.

Для визначення ціннісних орієнтацій нами використалася методика М. Рокіча. Дана методика дозволяє відтворити систему цінностей учасників дослідження і зміни в ціннісній системі конкретної людини в процесі реальної життєдіяльності, виділити типові системи цінностей чоловіків і дружин для кожної експериментальної групи [3, с. 23]. Кожному учасникові дослідження були видані бланки й тексти питальників з докладними інструкціями. Учасники самостійно відповідали на запропоновані питання.

За методикою визначення ціннісних орієнтацій М. Рокіча, були отримані наступні емпіричні дані (табл.1). Нижче представлений аналіз інструментальних і термінальних цінностей в оцінці подружніх пар різного «стажу» шлюбу.

Таблиця 1

Ранжирування інструментальних цінностей

Інструментальні цінності	Тривалість спільного життя в шлюбі від 1 року до 3 років	Тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років	Тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років
Охайність	14,5	12,9	9,6
Вихованість	13	6,7	8,9
Високі запити	5,7	14,8	9,2
Життєрадісність	7,4	7,4	2,8
Ретельність	15,1	12	11,5
Незалежність	2,4	9,9	5,4
Непримиренність до недоліків у собі й інших	12,7	14,2	8,8
Освіченість	4,9	6,6	11,1
Відповідальність	7	3,9	10
Раціоналізм	9	7,1	9,5
Самоконтроль	7,6	8,9	5,3
Сміливість у відстоюванні своєї думки своїх поглядів	6,3	14,7	8,3
Тверда воля	11,3	9,2	4
Терпимість	16,8	8,6	13,8
Чесність	9,5	3,2	14,3
Чуйність	16,2	7,7	13,4
Широта поглядів	7,9	13,9	13,1
Ефективність у справах	3,6	9,3	12,1

Як видно з табл. 1, чоловіки і жінки молодих пар найбільш важливою цінністю вважають незалежність, ефективність у справах. Найменш важливими в їхній оцінці виявилися ретельність, чуйність, терпимість.

Ранжирування інструментальних цінностей подружніх пар, тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років, демонструють наступні результати:

- приблизно на одному рівні важливості перебувають такі цінності як чесність та відповідальність;
- найменш важливими якостями, на їхню думку, є широта поглядів, високі запити та сміливість у відстоюванні своєї думки своїх поглядів.

Для подружніх пар, у яких тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років, найбільш важливою цінністю є життєрадісність, а найменш важливими – терпимість, чесність, чуйність та широта поглядів.

Таблиця 2

Ранжирування термінальних цінностей

Термінальні цінності	Тривалість спільного життя в шлюбі від 1 року до 3 років	Тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років	Тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років
Активне діяльне життя	6,8	7,2	5,7
Життєва мудрість	13,9	5,7	6,9
Здоров'я	2,2	1,2	2,1
Цікава робота	3,6	5,9	11,4
Краса природи й мистецтва	15,2	11,9	8,7
Любов	8,4	9,7	9,3
Матеріально забезпечене життя	5,3	7	2,2
Наявність гарних і вірних друзів	10	10,3	11,1
Пізнання	10,5	9,8	12,1
Суспільне визнання	12,3	15,1	11,6
Продуктивне життя	4,9	5,1	10,7
Розвиток	9,8	11,6	12,2
Розваги	13,1	16,4	12,3
Воля	11,2	12,3	13,7
Щасливе сімейне життя	4,6	2,5	13,4
Щастя інших	17	12,9	4,5
Творчість	11,1	11,2	14,1
Упевненість у собі	11,1	15,2	8

Табл. 2 демонструє, що у подружніх пар, які перебувають в шлюбі від 1 до 3 років, у числі найбільш важливих цінностей, до яких потрібно прагнути, вважають здоров'я та цікаву роботу. Найменш важливими – щастя інших, краса природи й мистецтва та життєва мудрість.

Щасливе сімейне життя та здоров'я є найбільш важливими цінностями для подружніх пар, тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років. Найменш значними – розваги, упевненість у собі та суспільне визнання.

Для подружніх пар, у яких тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років, найбільш важливою цінністю є здоров'я та матеріально забезпечене життя, а найменш важливими – творчість, воля та щасливе сімейне життя.

Для всіх подружніх пар, що приймали участь в дослідженні, однаково найбільшою цінністю є здоров'я. За всіма іншими цінностями, індивідуальні ієрархії цінностей відрізняються.

Для визначення погодженості сімейних цінностей і рольових установок у подружній парі нами використалася методика «Рольових очікувань та домагань», розроблена А.М. Волковою.

Таблиця 3

Порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій у подружніх парах

Шкала сімейних цінностей		Тривалість спільного життя в шлюбі від 1 року до 3 років		Тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років		Тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років	
		чоловіки	Дружини	чоловіки	Дружини	чоловіки	дружини
Інтимно-сексуальна		8	7,6	5,8	4,6	5,4	6,2
		7,8		5,2		5,8	
Особистісна ідентифікація із чоловіком (дружиною)		7,2	6,4	5,2	4,6	5,6	7,2
		6,8		4,9		6,4	
Господарсько-побутова	Очікування	7	7,4	6,4	5,2	6,4	6,4
		7,2		5,8		6,4	
	Домагання	5	6,4	5,4	6	5,4	5,8
		5,7		5,7		5,6	
Батьківсько-виховна	Очікування	6,4	7,6	5,4	6	5,8	6,4
		7		5,7		6,1	
	Домагання	4,8	6,8	6,4	5,2	5,4	5,8
		5,8		5,8		5,6	
Соціальна активність	Очікування	6,6	5,6	7,2	7,2	5	5,8
		6,1		7,2		5,4	
	Домагання	5,8	6,2	7,6	7,2	5,8	4,4
		6		7,4		5,1	
Емоційно-психотерапевтична	Очікування	7,2	7,4	6,4	5,2	6,4	6,4
		7,3		5,8		6,4	
	Домагання	5	6,4	5,4	6	5,4	5,8
		5,2		5,7		5,6	
Зовнішня привабливість	Очікування	7	7,8	7,2	7,2	3,8	4,8
		7,4		7,2		4,3	
	Домагання	5,6	6,8	6,8	5,6	3,6	4,2
		6,2		6,2		3,9	

Як видно з Таблиці 3, у молодих парах інтимно-сексуальна сфера має високий рівень значимості, причому аналіз у розрізі по статі показує, що це характерно як для чоловіків, так і для жінок. Високі оцінки означають, що чоловік (дружина) вважає сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя, відношення до дружини (чоловіка) істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера.

Установка на особистісну ідентифікацію з партнером (очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій), у розрізі по статі, високо діагностована у чоловіків, які в шлюбі перебувають від 1 року до 3 років та у жінок, що в шлюбі перебувають від 22 та більше років. Інші чоловіки і жінки бажають залишатися більше автономними по відношенню один до одного.

Далі був зроблений аналіз очікувань і домагань партнерів у подружніх парах:

- Очікування партнерів у сферах господарсько-побутової й батьківсько-виховної на високому рівні у пар, які в шлюбі перебувають від 1 до 3 років. У інших парах, діагностовано середні показники, за даними сферами. Домагання у господарсько-побутової й батьківсько-виховної сферах на середньому рівні у всіх парах.

- Очікування та домагання партнерів, які в шлюбі перебувають від 10 до 15 років, мають

високий рівень по шкалі соціальної активності. Підшкала «рольові очікування» вимірює ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, грати активну суспільну роль. Підшкала «рольові домагання» ілюструє виразність власних професійних потреб дружини (чоловіка). У інших парах, діагностовано середні показники по шкалі соціальної активності, як в очікуваннях, так і домаганнях.

- Очікування партнерів в емоційно-психотерапевтичній сфері на високому рівні у пар, які в шлюбі перебувають від 1 до 3 років. Це говорить про бажання партнерів у даних подружніх парах, більш тісних емоційних контактам і психологічній підтримці один одного. У інших парах, діагностовано середні показники, за даною сферою. Домагання в емоційно-психотерапевтичній сфері на середньому рівні у всіх парах.

- Очікування партнерів в сфері зовнішньої привабливості на високому рівні у пар, які в шлюбі перебувають від 1 до 3 років та від 10 до 15 років. У інших парах, діагностовано середні показники, за даною сферою. Домагання в сфері зовнішньої привабливості на середньому рівні у всіх парах.

Тест-опитувальник задоволеності шлюбом (В.В. Столін, Т.Л. Романова, Г.П. Бутенко) відзначає картину існуючих подружніх відносин.

За даною методикою ми отримали емпіричні дані, які відображені в таблиці 4. Результати оцінки існуючих подружніх відносин.

Таблиця 4

Результати оцінки існуючих подружніх відносин

Тривалість спільного життя в шлюбі від 1 року до 3 років		Тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років		Тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років	
чоловіки	дружини	чоловіки	дружини	чоловіки	дружини
1.благополучні	2. благополучні	11 швидше благополучні	12. швидше благополучні	21.перехідні	22.перехідні
3.благополучні	4. швидше благополучні	13. швидше благополучні	14.перехідні	23. швидше благополучні	24. швидше неблагополучні
5.благополучні	6.благополучні	15.благополучні	16. швидше благополучні	25.благополучні	26. швидше благополучні
7.благополучні	8.благополучні	17. перехідні	18. швидше неблагополучні	27. швидше благополучні	28.перехідні
9.благополучні	10.благополучні	19.благополучні	20. швидше благополучні	29.благополучні	30. швидше благополучні

Для визначення впливу погодженості сімейних цінностей і рольових установок у подружній парі на задоволеність шлюбом, ми порівняли шляхом поєднання отриманих експериментальних даних за методикою «Рольові очікування та домагання» та тесту задоволеності шлюбом. Аналіз отриманих даних дозволяє констатувати, що непогодженість сімейних цінностей і рольових установок у подружній парі призводить до незадоволеності шлюбом (подружні відносини – перехідні, скоріше неблагополучні).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження показало, що система сімейних цінностей може мінятися залежно від «стажу» шлюбу сім'ї. Для всіх подружніх пар, що приймали участь в дослідженні, однаково найбільшою цінністю є здоров'я. За всіма іншими цінностями, індивідуальні ієрархії цінностей – відрізняються. Чоловіки і жінки молодих пар найбільш важливою цінністю вважають незалежність, ефективність у справах. Найменш важливими в їхній оцінці виявилися ретельність, чуйність, терпимість. У числі найбільш важливих цінностей, до яких потрібно прагнути, вважають здоров'я та цікаву роботу. Найменш важливими – щастя інших, краса природи й мистецтва та життєва мудрість.

У подружніх пар, тривалість спільного життя в шлюбі від 10 до 15 років, приблизно на одному рівні важливості перебувають такі цінності як чесність та відповідальність, щасливе сімейне життя та здоров'я. Найменш важливими якостями, на їхню думку, є широта поглядів, високі запити та сміливість у відстоюванні своєї думки та своїх поглядів, розваги, упевненість у собі та суспільне визнання.

Для подружніх пар, у яких тривалість спільного життя в шлюбі від 22 та більше років, найбільш важливою цінністю є життєрадісність, здоров'я та матеріально забезпечене життя, а найменш важливими – терпимість, чесність, чуйність, широта поглядів, творчість, воля та щасливе сімейне життя.

У молодих парах інтимно-сексуальна сфера має високий рівень значимості, причому аналіз у розрізі по статі показує, що це характерно як для чоловіків, так і для жінок. Високі оцінки означають, що чоловік (дружина) вважає сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя, відношення до дружини (чоловіка) істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера.

Установка на особистісну ідентифікацію з партнером (очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій), у розрізі по статі, високо діагностовано у чоловіків, які в шлюбі перебувають від 1 року до 3 років та у жінок, що в шлюбі перебувають від 22 та більше років. Інші чоловіки і жінки бажають залишатися більше автономними по відношенню один до одного.

Таким чином, підтверджується припущення про те, що непогодженість сімейних цінностей і рольових установок у подружній парі призводить до незадоволеності шлюбом та структура сімейних цінностей подружніх пар буде змінюватися в залежності від етапів життєвого циклу сім'ї.

Список використаних джерел

1. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психол. журн. – 1994. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
2. Анурин В.Ф. Ценностные ориентации и их влияние на формирование потребностей / В.Ф. Анурин // Социология высшей школы. Подготовка специалистов для народного хозяйства: Сб. науч. трудов. – Горький: 2002. – С. 116-129.
3. Бубнова С.С. Методика диагностики ценностных ориентации личности. М. : 2015. – 56 с.
4. Ключко В.Е. Персонификация ценностей как механизм нравственного воспитания / В.Е. Ключко // Пути формирования нравственных основ личности школьника. Проблемы. Методика. Опыт: Тезисы конференции. – Барнаул, 1997. – С. 234 – 238.
5. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентации / Д.А. Леонтьев. – М. : 1992. – 117 с.

References transliterated

1. Alekseeva V.H. Tsennostnye oryentatsyy kak faktor zhyznedeiatelnosty y razvytyia lychnosty / V.H. Alekseeva // Psykhol. zhurn. – 1994. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
2. Anuryn V.F. Tsennostnye oryentatsyy y ykh vlyanye na formirovanye potrebnoyey / V.F. Anuryn // Sotsyolohyia vysshei shkoly. Podhotovka spetsyalystov dlia narodnoho khoziaistva: Sb. nauch. trudov. – Horkyi: 2002. – S. 116-129.
3. Bubnova S.S. Metodyka dyahnostyky tsennostnykh oryentatsyy lychnosty. M. : 2015. – 56 s.
4. Klochko V.E. Personyfykatsyia tsennostey kak mekhanyzm npravstvennoho vospytanyia / V.E. Klochko // Puty formirovaniya npravstvennykh osnov lychnosty shkolnyka. Problemy. Metodyka. Opyt: Tezysy konferentsyy. – Barnaul, 1997. – S. 234 – 236.
5. Leontev D.A. Metodyka yzuchenyia tsennostnykh oryentatsyy / D.A. Leontev. – M. : 1992. – 117 s.